

Üliõpilane ja autoriõigus

Õppetöös puutume iga päev kokku intellektuaalse omandiga¹, kasutades teiste isikute loometöö tulemusi ning luues ka ise uut teadmust. Ajal, kui erinevate digitaalses vormis materjalide hulk üha suureneb ning e-õpet kasutatakse praktikas aina rohkem, suureneb ka õppeprotsessis osalejate valmidus ning soov kasutada digitaalses vormis õppematerjale. Sealjuures ei tohiks aga unustada õppematerjalide autorite õigusi.

Õigushariduse andmine põhineb pikkadel traditsioonidel ning on enamasti üsna konservatiivne, see eeldab tudengitelt aktiivset osalemist ja auditoriumis kohalolekut õppetöö ajal. Mitmes õppeaines arutatakse väiksemates seminarirühmades kaasuste lahendamist, samuti korraldatakse näidiskohtuistungeid. Kohustuslike õppematerjalide loetelu teatavad ainete õppejõud kursuse eel. Suuremas osas õppeainetes on viimase 25 aasta jooksul koostatud eestikeelsed originaalõpikud. Peamiselt on nende õpikute või käsiraamatute autoriteks Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõud. Osaliselt on kasutusel ka juhtivate välis-teadlaste õpikute eestikeelsed tõlkeversioonid.

Õpikute kõrval on õppetöös laialdaselt kasutusel veel erialaperioodika väljaanded. Õigus on oma olemuselt kiirelt muutuv, seetõttu analüüsitakse aktuaalseid probleeme ja küsimusi sagedase ilnumistsükliga õigusajakirjade veergudel. Eesti seaduste ja kohtupraktika kohta on paljud märgilise tähtsusega artiklid ilmunud ajakirjas *Juridica*, mis on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna väljaanne.

2020. aasta märtsis tuli COVID-19 eriolukorra piirangute tõttu kõigil õppeasutustel oma õppetöö korraldada kiiresti ümber veebipõhiseks. Üheks suuremaks probleemiks selle juures kujunes õppematerjalide kättesaadavus: raamatukogud olid esimestel nädalatel kas täielikult suletud või toimus laenutamine väga piiratud. Veelgi keerulisem oli õpikutele ligipääs üliõpilastel, kes pöördusid eriolukorra ajal Tallinnast või Tartust tagasi koju ning kelle kodukoha raamatukogus ei ole tingimata piisavalt põhjalikku õiguskirjanduse valikut. Juuratudengite hulgas leidis ka neid, kelle kodu asus eriti rangete liikumispiirangutega Saaremaal, mis osutus üheks suuremaks pärgviiruse levikualaks pandeemia puhkemise alguses.

Riikliku eriolukorra väljakuulutamise järel korraldas Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna üliõpilaskogu küsitluse, milles paluti valdkonna tudengitelt tagasisidet oma teaduskonna e-õppele. Õigusteaduskonna üliõpilaste vastuste kokkuvõttest jäi kõlama mure õppematerjalide kättesaadavuse pärast. Üliõpilaskogu jagatud soovitusel on toodud võrdlusi suurte välismaiste kirjastustega, mis pakkusid kriisi puhkemise järel lahkelt tasuta ligipääsu oma digitaalsetele materjalidele. Kõlama jäi küsimus, kas digitaalset ligipääsu oleks võimalik korraldada ka eestikeelsetele õpikutele, et tudengite seas ei hoogustuks õpikute piraatkoopiade ebaseaduslik levitamine.

Käesolevas artiklis uurivad autorid autoriõiguse piiranguid, mis lubavad kasutada autoriõigusega kaitstud teoseid õppe-eesmärkidel. Autoriõiguse seadus² (AutÕS) võimaldab reeglina kasutada kaitstud loomingut isiklikel ja õppetöö eesmärkidel, lubades teha teostest koopiaid ja kasutada neid õppeprotsessis. Autorid analüüsivad samuti autoriõiguse rikkumise õiguslikke tagajärgi ning võimalikke avatud juurdepääsu strateegiaid, mis võimaldaksid lihtsustatud juurdepääsu õppematerjalidele.

¹ Intellektuaalne omand tähendab „õigusi, mis tulenevad intellektuaalsest tegevusest tööstuse, teaduse, kirjanduse ja kunsti alal“, vt Ülemaailmse Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni asutamise konventsioon, art 2. – RT II 1993, 25, 55.

² RT I 1992, 49, 615; RT I, 19.03.2019, 13.

1. Autoriõiguse sisu ja õiguspoliitilised eesmärgid

Intellektuaalne omand on kaitstav põhiõigusena nii Eesti Vabariigi põhiseaduse §-de 32 (omandikaitse) ja 39 (autori õigus loomingu)³ kui ka Euroopa Liidu põhiõiguste harta⁴ artikli 17 lõike 2 kohaselt. Traditsiooniliselt jaotatakse intellektuaalne omand kolmeks: autoriõigus, autoriõigusega kaasnevad õigused ja tööstusomand. Õppetegevusega seoses on aktuaalsed eeskätt kaks esimesena nimetatud valdkonda – autoriõigus kaitseb kirjandus-, kunsti- või teadusteoste autorite õigusi ning autoriõigusega kaasnevate õiguste objektiks on mh esitus, fonogramm ning televisiooni- ja raadioteenused. Nimetatud valdkondi reguleerib Eestis autoriõiguse seadus, mille kohaldamisel tuleb arvestada ka nende Euroopa Liidu õigusaktidega, mis on Eesti õigusesse üle võetud autoriõiguse seaduse sätetega.⁵ Käesoleva artikli temaatikat silmas pidades on asjakohane eeskätt direktiiv autoriõiguse ja sellega kaasnevate õiguste teatavate aspektide ühtlustamise kohta infoühiskonnas⁶ (infoühiskonna direktiiv) ja seda puudutav Euroopa Kohtu praktika.

Väga üldistatult võib öelda, et intellektuaalse omandi õigust iseloomustab püüd leida tasakaal loojate (autorid, esitajad, leiutajad jne) ja ühiskonna huvide vahel: ühelt poolt on oluline tagada isikutele soodsad tingimused loometööga tegelemiseks ning teisalt peab ühiskonnal olema võimalik selle loometöö tulemustest osa saada. AutÕS § 1 lõike 1 põhjal saab seaduse õiguspoliitilisteks eesmärkideks pidada ka rahvuskultuuri arengu tagamist ning autoriõigusele tuginevate tootmisharude (nn loometööstuse)⁷ ja rahvusvahelise kaubanduse edendamist; lisaks kaitseb autoriõiguse seadus teatavatel juhtudel ka loometööga seoses tehtud investeeringuid.⁸

AutÕS § 4 lõike 2 kohaselt kaitstakse autoriõigusega teoseid, s.t mis tahes originaalseid (s.t autori enda intellektuaalse loomingu) tulemusi kirjanduse, kunsti või teaduse valdkonnas, mis on väljendatud mingisuguses objektiivses vormis ja on selle vormi kaudu tajutavad ning reprodutseeritavad kas vahetult või mingi tehnilise vahendi abil.⁹ Lähtudes sõna- ja ideede vabaduse ning demokraatia kaitse ja võimu teostamise läbipaistvuse eesmärkidest, loetleb AutÕS § 5 intellektuaalse tegevuse tulemused, mida autoriõiguslikult ei kaitsta.¹⁰ Nii näiteks ei kohaldata autoriõiguse seadust muuhulgas ideedele, teooriatele, õigusaktidele ja haldusdokumentidele, kohtulahenditele, faktidele ja andmetele.¹¹

Motivatsioon ja soodsad tingimused loometööga tegelemiseks tagatakse autorile ainuõigustega, mis võimaldavad kontrollida enda loometegevuse tulemuste kasutamist teiste isikute poolt, sh nõuda selle eest tasu. Nii näeb autoriõiguse seadus ette rea tegevusi, milleks on vajalik õigustatud isiku nõusolek ning mille puhul eeldatakse, et õiguste objekti kasutamine toimub tasu eest.¹² Neist võib käesoleva artikli temaatikat arvestades olulisemana välja tuua autori õiguse lubada või keelata oma teosest koopiaid tegemist (AutÕS § 13 lg 1 p 1), õiguse oma teost või selle koopiaid levitada (AutÕS § 13 lg 1 p 2), õiguse teost tõlkida (AutÕS § 13 lg 1 p 4) ja õiguse teha oma teos üldsusele kättesaadavaks (AutÕS § 13 lg 1 p 9¹).

³ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4. väljaanne. Tallinn: Juura 2017, § 32, lk 423–438 (M. Ernits, A. Kelli, P. Roosma); § 39, lk 468–471 (A. Kelli, H. Pisuke).

⁴ Euroopa Liidu põhiõiguste harta. – ELT C 326, 26.10.2012, lk 391–407.

⁵ Vt nt EKO C-457/11, *VG Wort jt*, p 25: „Väljakujunenud kohtupraktika kohaselt peavad liikmesriikide kohtud siseriikliku õiguse kohaldamisel tõlgendama seda õigust võimalikult suures ulatuses asjakohase direktiivi sõnastust ja eesmärki arvestades, et saavutada direktiivis ette nähtud tulemus ning seeläbi täita ELTL artikli 288 kolmanda lõigu nõudeid.“

⁶ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2001/29/EÜ, 22. mai 2001, autoriõiguse ja sellega kaasnevate õiguste teatavate aspektide ühtlustamise kohta infoühiskonnas. – EÜT L 167, 22.06.2001, lk 10–19. Seda täiendab 17. aprillil 2019 vastu võetud direktiiv, mis käsitleb autoriõigust ja autoriõigusega kaasnevaid õigusi digitaalsel ühtsel turul (DSM-direktiiv). Kuna artikli maht on piiratud ning hetkel on Eestis käimas DSM-direktiivi ülevõtmine, siis DSM-direktiivi õppetegevusega seotud regulatsiooni käesolevas artiklis põhjalikult ei analüüsita.

⁷ Vt ka A. Kalvi. Kultuuritööstuse olemus ja selle osatähtsus rahvamajanduses. – *Juridica* 2002/10, lk 656–669.

⁸ H. Pisuke. Autoriõiguse seaduse eesmärk ja ülesanded. – *Juridica* 2012/7, lk 493–494.

⁹ Originaalsuse kohta vt G. Lepik. Teose originaalsus Eesti ja Euroopa autoriõiguses. – *Juridica* 2015/9, lk 600–612.

¹⁰ Samas võib autoriõigusega mittekaitstav loometöö tulemus olla kaitstav ärisaladusena, patenditud leiutise või muu intellektuaalse omandi objektina.

¹¹ Ideede, teooriate, faktide ja andmete kaitse autoriõiguse seaduse alusel on välistatud ka seetõttu, et autoriõigus kaitseb üksnes objektiivset väljendusvormi.

¹² AutÕS § 13 (autori varalised õigused), § 67 (teose esitaja varalised õigused), § 70 (fonogrammitootja õigused), § 73 (televisiooni- ja raadioteenuse osutaja õigused) ja § 73¹ (filmi esmasalvestuse tootja õigused).

Autoriõiguse seaduse kohaselt¹³ võib autor oma varalised õigused üksikute õigustena või kogumina üle anda või anda loa (litsentsi) oma teose kasutamiseks.¹⁴ Seega võivad autori varalised õigused kuuluda nii autorile kui ka isikule, kellele õigused on üle antud (õiguste omaja). Nii autor kui ka õiguste omajad saavad samamoodi varalisi õigusi teostada ja kaitsta.¹⁵

Õppevahendite (sh õpikute) kirjastamine tuginebki reeglina sellisele mudelile, kus autorid annavad oma varalised õigused kirjastusele üle ning õppevahendite müügist kaetakse autoritasud ja kirjastamiskulud. Kui lugejad õpikute eest tasu ei maksaks, siis ei oleks võimalik autorite ja kirjastuste tegevust finantseerida ning õppevahendeid ei sünniks.

Autori võimalus kontrollida oma teose kasutamist ei ole siiski absoluutne. Muudele põhiõigustele ning väärtustele tuginedes on sätestatud mitu autoriõiguse piirangut, mis annavad teistele isikutele võimaluse teoste vabaks (s.t autori nõusolekut mittevajavaks) kasutamiseks. Nii näiteks on seadusandja lubanud teoste vaba kasutamist õppe-eesmärkidel, tagamaks ühiskonnaliikmetele võimalus realiseerida oma õigust haridusele.¹⁶

Autori õiguste piirangute vundament ja õiguspärasuse hindamise alus on kolmeastmeline test (ingl *three step test*), mida õiguskirjanduses on nimetatud ka autori huvide ja ainuõiguste garantiiks.¹⁷ See test pärineb Berni kirjandus- ja kunstiteoste kaitse konventsiooni¹⁸ (Berni konventsiooni) artikli 9 lõikest 2, mis ütleb, et teose vaba kopeerimine on õigustatud, kui (a) tegemist on teatud erijuhtudel ehk seaduses sätestatud tingimustel toimuva kasutusega, (b) see ei ole vastuolus teose tavapärase kasutamisega ja (c) see ei kahjusta põhjendamatult autori seaduslikke huve. Kui Berni konventsioonis on juttu vaid kopeerimisõiguse piiramisest, siis praeguseks on kolmeastmelise testi kasutusala muutunud ulatuslikumaks.¹⁹ Nii laiendavad 1996. aasta WIPO autoriõiguse lepingu²⁰ artikkel 10 ja intellektuaalomandi õiguste kaubandusaspektide lepingu²¹ (TRIPS-leping) artikkel 13 ning infoühiskonna direktiivi artikli 5 lõige 5 testi kohaldamisala juba üldisemalt autoriõiguste piirangutele, samuti hinnatakse kolmeastmelise testi abil ka autoriõigusega kaasnevale õigustele seatud piiranguid.²²

Eesti õiguses on kolmeastmeline test sätestatud AutÕS §-s 17, mille kohaselt on lubatud teost kasutada autori nõusolekuta ja autoritasu maksimiseta autoriõiguse seaduses otseselt ettenähtud juhtudel ning tingimusel, et see ei ole vastuolus teose tavapärase kasutamisega ega kahjusta põhjendamatult autori seaduslikke huve. Sama põhimõtte laieneb ka autoriõigusega kaasnevale õiguste piirangutele (AutÕS § 75 lg 2). Riigikohus on nii autoriõiguse²³ kui ka autoriõigusega kaasnevale õiguste²⁴ piirangutega seoses rõhutanud, et õiguste objekti kasutamine ilma õigustatud isiku nõusolekuta ja tasu maksimiseta on lubatud vaid siis, kui täidetud on kõik kolmeastmelise testi tingimused. Asjakohane on ka Euroopa Kohtu praktika, mis rõhutab, et infoühiskonna direktiiv ei anna liikmesriikidele võimalust laiendada direktiivis sätestatud erandite või piirangute ulatust.²⁵

¹³ AutÕS § 11 lg 3 ja § 48.

¹⁴ Intellektuaalse omandi tehingute kohta vt T. Hoffmann, A. Kelli, A. Värvi. Abstraktsioonipõhimõtte Eesti ja Saksa intellektuaalse omandi õiguses. – *Juridica* 2012/7, lk 535–542.

¹⁵ AutÕS § 81⁷ lg 1 näeb ette õiguskaitsevahendid, millele autor ja autoriõigusega kaasnevale õiguste omaja saab tugineda. Riigikohus on seejuures selgitanud: „Kui viimati nimetatud sätetes pole eraldi nimetatud autoriõiguse omajat, siis seadust süsteemselt tõlgendades võib asuda seisukohale, et nõudeõigus kuulub teose õigusvastase kasutamise korral autorile või autoriõiguse omajale.“ Vt RKTko 3-2-1-155-11, p 15.

¹⁶ Eesti Vabariigi põhiseaduse preambulist tuleneb eesmärk tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade. Nii rahvuse, keele kui ka kultuuri säilimises on oluline roll haridusel. Õigus haridusele on põhiõigus: PS § 37 näeb ette igapäevase õiguse haridusele.

¹⁷ H. Pisuke. Autoriõiguse alused. 2006, lk 79.

¹⁸ RT II 1994, 16, 49.

¹⁹ K. Nemvalts. Mõningaid autoriõiguse seaduse ajakohastamise aspekte: teose vaba kasutamise regulatsioon. – *Juridica* 2012/7, lk 513–514 ja seal viidatud allikad.

²⁰ EÜT L 89, 11.04.2000, lk 8–14.

²¹ RT II 1999, 22, 123.

²² WIPO esitus- ja fonogrammlepingu art 16, vt Maailma Intellektuaalse Omandi Organisatsiooni esitus- ja fonogrammlepingu ratifitseerimise seadus. – RT II 2006, 14, 40.

²³ RKTkm 3-2-1-159-16, p 21 (vaidluse all oli teose esitamine õppeasutuses ning selle tegevuse kooskõla AutÕS §-ga 22).

²⁴ RKTko 2-16-17491, p 21 (vaidluse all oli küsimus, kas fonogrammide kasutamine tantsukooli tundides mahub teose vaba avaliku esitamise erandi alla AutÕS § 75 lg 1 p 6 ja § 22 alusel).

²⁵ Näiteks on Euroopa Kohus selgitanud, et liikmesriik ei saa Euroopa Liidu põhiõiguste harta art-ga 11 kaitstud teabevabadusele ja ajakirjandusvabadusele viidates sätestada lisaks direktiivis ettenähtule veel muid autoriõiguse piiranguid, vt EKO C-469/17, *Funk Medien NRW GmbH vs. Bundesrepublik Deutschland*, p 63 ja seal viidatud kohtupraktika, ECLI:EU:C:2019:623.

Alljärgnevalt vaadeldakse lähemalt neid teose vaba kasutuse viise, mis omavad suuremat kaalu just õpetegevuse seisukohast. Esmalt võetakse vaatluse alla teose kasutamine illustreeriva materjalina õppe- ja teaduslikel eesmärkidel (AutÕS § 19 p 2) ning teose reprodutseerimine haridus- ja teadusasutuses (AutÕS § 19 p 3) ja uuritakse, kas üliõpilased saavad tugineda neile eranditele. Järgnevalt analüüsitakse, millises ulatuses võivad üliõpilased õppetöö raames teoseid kopeerida ja tõlkida isikliku kasutamise eesmärkidel (AutÕS § 18) ning millised nõuded kohalduvad juhul, kui teoseid tsiteeritakse või refereeritakse (AutÕS § 19 p 1) iseseisvate tööde (uurimused, väitekirjad) koostamisel.

2. Autoriõiguse piiramine õppe-eesmärkidel

2.1. Teose kasutamine illustreeriva materjalina õppe-eesmärgil

Rahvusvahelisel tasemel reguleerib teoste õppe-eesmärkidel kasutamist Berni konventsioon. Selle artikli 10 lõige 2 näeb ette, et „[...]iitu kuuluvate riikide seadusandlus ja nende vahel sõlmitud või sõlmitavad erikokkulepped määravad kindlaks, kas lubada kirjandus- ja kunstiteoste kasutamist, nende eesmärgiga põhjendatud mahus, õpetamise eesmärgil illustreeriva materjalina publikatsioonides, raadio- ja televisiooniulekannetes, heli- või visuaalsetes salvestistes, kuid tingimusel, et selline kasutus vastab ausale praktikale“. Ka infoühiskonna direktiiv lubab liikmesriikidel sätestada õppe-eesmärkidest tulenevaid piiranguid, sh kasutada kaitstavaid objekte illustreeriva materjalina õppetöös või teadusuuringutes ulatuses, mis on õigustatult vajalik taotletava mitteärilise eesmärgi saavutamiseks (art 5 lg 3 p a).

Eesti õiguses on samalaadne piirang sätestatud AutÕS § 19 punktis 2. Selle kohaselt on autori nõusolekuta ja autoritasu maksmiseta lubatud õiguspäraselt avaldatud teose kasutamine illustreeriva materjalina õppe- ja teaduslikel eesmärkidel motiveeritud mahus ja tingimusel, et selline kasutamine ei taotle ärilisi eesmärke. Kasutaja peab ära näitama teose autori nime ja avaldamisallika.²⁶ Autoriõiguse seadus ei määra õigustatud subjekte, kes võivad sellele piirangule tugineda. Järelikult saab sellele tugineda igauks eeldusel, et tema tegevus toimub õppe-eesmärkidel ega taotle ärilisi eesmärke. Mainitud piirang ei eelda, et õppe-eesmärkidel tegevus peaks toimuma tingimata õppeasutuses. Näiteks võib sellele tugineda teaduskonverentsil ettekannete tegemisel.

Õppe-eesmärkidel võib teoseid kasutada illustreeriva materjalina, s.o eelkõige näidetena, ning motiveeritud mahus. Motiveeritud mahu nõue viitab sellele, et mahuka tervikteose asemel tohib kasutada pigem teose osa. Samas ei ole välistatud ka tervikteose kasutamine neil juhtudel, kus praktilistel põhjustel ei pruugi osaline kasutamine olla õppeprotsessis mõistlik ega võimalik. Näiteks kunstitunnis tuleb õpilastele näidata pilti tervest maalist, mitte maali ühest kolmandikust.

Kasutamine on oma olemuselt laiem mõiste kui reprodutseerimine (kopeerimine); see võib hõlmata ka muid toiminguid (nt töötlemine), mis toetavad õpetamist. Säte võimaldab teoseid kasutada mh digitaalses vormis, näiteks näidata neid loengus slaididel või teha slaidid üliõpilastele Moodle'i keskkonnas kättesaadavaks.

Üldjuhul kasutab teoseid illustreeriva materjalina õpetegevuse läbiviija. Samas saab sellele erandile tugineda ka üliõpilane, kes teeb näiteks seminaris ettekande ja kasutab teise autori fotot või joonist.

2.2. Teose reprodutseerimine õppeasutuses

Reprodutseerimine kujutab endast „teosest või teose osast ühe või mitme ajutise või alalise koopia otsest või kaudset tegemist mis tahes vormis või mis tahes viisil“ (AutÕS § 13 lg 1 p 1). Õigus teose reprodutseerimisele on autori varaline õigus, see tähendab, et autoril on ainuõigus lubada või keelata oma teosest koopiaid tegemine. Erandina on AutÕS § 19 punkti 3 kohaselt autori nõusolekuta ja autoritasu maksmiseta lubatud õiguspäraselt avaldatud teose reprodutseerimine õppe- ja teaduslikel eesmärkidel motiveeritud mahus haridus- ja teadusasutustes, mille tegevus ei taotle ärilisi eesmärke.

Õppetöoga seonduv reprodutseerimisõiguse piirang sisaldub ka infoühiskonna direktiivi artikli 5 lõike 2 punktis c, mille kohaselt võivad liikmesriigid lubada haridusasutustel teha kaitstavatest objektidest (sh teostest) koopiaid juhul, kui see ei ole otseselt ega kaudselt ette nähtud majandusliku või kaubandusliku tulu saamiseks. Euroopa Kohus on reprodutseerimisõiguse piirangutega seoses autoriõigusega kaasnevate

²⁶ Autoriõigusega kaasnevate õiguste kohta tuleb analoogne erand AutÕS § 75 lg 1 p-st 2.

õiguste kontekstis märkinud, et põhjus, miks õiguste objekti kopeerimine õiguste omaja loata on lubatud vaid erandjuhtudel, on mh seotud selle loomiseks tehtud investeeringute kaitsega.^{*27} Kopeerimine, mis ületab isikliku otstarbe, on autori ja õiguste teiste omajate (nt kirjastuste) varalisi õigusi rikkuv tegevus, kui võrd ebaseaduslike koopiade (tasuta või vähese tasu eest) kättesaadavus vähendab tulu, mida nad saaksid teose või muu õiguste objekti seaduslike eksemplaride müügist.

Autori varalise õiguse kõnealusele piirangule saavad tugineda haridus- ja teadusasutused.^{*28} Haridusseaduse^{*29} § 3 lõike 2 kohaselt on haridusasutused „eelkõige koolieelsed lasteasutused, põhikoolid ja gümnaasiumid, kutseõppeasutused, rakenduskõrgkoolid, ülikoolid, huvikoolid ning täienduskoolitusasutused, samuti neid teenindavad teadus- ja meetodikaasutused“. Samas on Riigikohus rõhutanud, et asutuse juriidiline vorm ei ole ainus hindamiskriteerium, mille alusel otsustada, kas mingi konkreetne tegevus ilma autori nõusolekuta ja tasu maksmiseta on õigustatud: infoühiskonna direktiivile^{*30} viidates on leitud, et esmajoonel on oluline kõnealuse tegevuse eesmärk.^{*31} See põhimõte on selgemalt välja toodud DSM-direktiivis, mille artikli 5 lõike 1 punkti a kohaselt kohaldub õppetöös teoste digitaalset kasutamist võimaldav erand juhul, kui „kasutamine toimub haridusasutuse vastutusel, tema ruumides või muudes asukohtades või turvalises elektroonilises keskkonnas, kuhu on juurdepääs üksnes õppeasutuse õpilastel või üliõpilastel ja õppepersonalil“. Eelnevast saab järeldada, et AutÕS § 19 punktist 3 tulenevale erandile ei saa tugineda näiteks üliõpilane, kui ta soovib õppetegevuse toetamise eesmärgil või muudel motiividel reprodutseerida kaasüliõpilastele ja teistele huvilistele õpikuid, seaduse kommentaare jmt.

Kui võrd kõnealune erand on piiratud reprodutseerimisõigusega, ei võimalda see kasutada teoseid muudel viisidel, näiteks neid avalikult esitada või näidata (eksponeerida) või teha need internetis üldsusele kättesaadavaks. Sellised muud kasutused on ilma autori nõusolekuta ja tasu maksmiseta lubatud juhul, kui need paigutuvad mõne teise erandi alla.

AutÕS § 19 punktis 3 ette nähtud lisakriteerium on, et haridus- ja teadusasutuse tegevus ei või taotleda ärilisi eesmärke. Äriliste eesmärkide kohta on Eesti kohtupraktikas leitud, et kui Töötukassa poolt hanke korras tellitud keelekoolituse korraldab äriühing, kes saab selle eest tasu, siis ei saa õppijatele keeleõpikutest koopiade tegemist ilma õpikute autorite ja kirjastajate nõusolekuta pidada õiguspäraseks AutÕS § 19 punkti 3 mõttes.^{*32} Samas võib Riigikohtu seisukohtadest järeldada, et õppijatelt õppemaksu küsimine iseenesest ei välista haridusasutuse võimalust tugineda õppetöö erandile.^{*33}

2.3. Teose kopeerimine ja tõlkimine isiklikuks otstarbeks

AutÕS § 18 lõige 1 lubab füüsilisel isikul autori nõusolekuta ja autoritasu maksmiseta reprodutseerida ja tõlkida õiguspäraselt avaldatud teost isiklikuks kasutamiseks tingimusel, et see tegevus ei ole seotud äriliste eesmärkidega.

Isiklikul eesmärgil kasutamine tähendab seda, et koopia tegija ise kasutab koopiat enda tarbeks. Erialakirjanduses on selgitatud, et kui teose ühte eksemplari kasutavad ka perekonnaliikmed ja lähim

²⁷ EKo C-476/17, *Pelham*. Selles kohtuasjas oli küsimuse all olukord, kus heliloojad M. Pelham ja M. Haas kasutasid muusikapalal „Nur mir“ elektroonilise sãmplimistehnika abil lühikest osa ansambli Kraftwerk liikmete loodud muusikapalal „Metall auf Metall“ fonogrammist (selle asemel et see helilõik ise sisse mängida). Euroopa Kohus leidis, et tegemist on reprodutseerimisõiguse rikkumisega ning sidus selle range seisukoha fonogrammitootjate vajadusega saada tagasi fonogrammide tootmiseks tehtud investeeringud, mis võivad olla eriti suured ja riskantsed (otsuse p 44). Samuti märkis kohus, et ebaseaduslike koopiade kättesaadavus vähendab fonogrammide levitamisest saadavat tulu (p 46).

²⁸ Õppetöoga seotud küsimustes valitseb autoriõiguse seaduses mõningane terminoloogiline variatiivsus: AutÕS §-s 19 pealkirjas rããgitakse teaduslikest ja hariduslikest eesmärkidest, paragrahvi tekstis aga õppe- ja teaduslikest eesmärkidest; seaduse § 22 kasutab terminit „õppeasutus“, § 19 p-s 3 on juttu haridus- ja teadusasutusest, § 27² lg 1 p 1 jällegi kasutab küll sama liitterminit, ent ümberpõõratult („teadus- ja haridusasutuse“). Terminoloogiline mitmekesisus võib olla vããrtuseks ilukirjanduses, kuid seaduse tekstis peaks ebaselguse vããltimiseks kasutama ühtset terminoloogiat.

²⁹ RT 1992, 12, 192; RT I, 19.03.2019, 12.

³⁰ Direktiivi põhjenduspunkt 42: „Erandi või piirangu kohaldamisel mittetulundusliku haridustegevuse või teadusuuringute, sealhulgas distantsõppe suhtes, tuleb kõnealuse tegevuse mitteãriline iseloom kindlaks määrata tegevusest enesest lähtudes. Kõnealusel juhul ei ole otsustavaks asjaomase asutuse organisatsiooniline struktuur või rahastamisvahendid.“

³¹ RKTkm 3-2-1-159-16, p 20.

³² Tln HKo 3-16-1348, p 23.

³³ Kõnealusel kohtuasjas märkis kohus, et kuigi huvihariduse eest küsitakse õppemaksu, ei ole AutÕS § 22 (teose vaba esitamine õppeasutuses) välistatud, vt RKTko 2-16-17491/52, p 27. Arvestada tuleb siiski sellega, et AutÕS §-s 22 ei ole tegevuse mitteãrilit eesmärki nimetatud eraldi tingimusena erandi kohaldumiseks.

tutvusringkond, siis mahub see AutÕS § 18 raamidesse.^{*34} Isikliku kasutamise spetsiifilisemate eesmärkide kohta ei sätesta autoriõiguse seadus mingeid täpsustusi, s.t ei ole oluline, millisel põhjusel enda tarbeks koopiati soovitakse teha (õppimiseks, meelelahutuseks vms).^{*35}

Isikliku kasutamise eesmärgil reprodutseerimisele ja tõlkimisele ei ole seatud mahupiiranguid, samuti ei ole piiranguid seoses koopia vormiga. Õppimiseks vajaliku materjali puhul võib üliõpilane niisiis teha terve raamatust koopiamašinaga paberkoopia, skaneerida endale terve raamatu, samuti võib ta salvestada e-raamatu faili või teadusajakirjast terve artikli oma arvuti kõvakettale või ainult talle endale ligipääsetavasse pilvekausta.

Väga oluline on silmas pida, et kõnealuse erandiga piiratakse üksnes reprodutseerimisõigust (s.t autori ainuõigust lubada teosest koopiade tegemist, AutÕS § 13 lg 1 p 1) ja õigust teose tõlkimisele (AutÕS § 13 lg 1 p 4), ent mitte muid autori varalisi õigusi. Nii näiteks ei anna AutÕS § 18 lõige 1 õigust teha teos või selle koopia ilma autori nõusolekuta kättesaadavaks internetis (sh juhul, kui juurdepääs materjalidele on kaitstud salasõnaga). Viimasel juhul on tegemist teose üldsusele kättesaadavaks tegemisega, mis AutÕS § 13 lõike 1 punkti 9¹ kohaselt tähendab teose kättesaadavaks tegemist „sellisel viisil, et isikud saavad teoseid kasutada nende poolt individuaalselt valitud kohas ja ajal“. Näiteks on Euroopa Kohus leidnud, et teose üldsusele kättesaadavaks tegemisega on tegemist juhul, kui isik laeb veebilehele üles foto, sõltumata sellest, et sama foto on teisel veebilehel juba autoriõiguse omaja loal üleval.^{*36} Samuti ei ole isikliku kasutamise erandile tuginedes lubatud teost üldsusele edastada.^{*37} Üldsusele edastamise teematikat on vaagitud ka mitmes Euroopa Kohtu lahendis. Näiteks on kohus leidnud, et „see, et majutusettevõtte numbritoad on oma olemuselt eraruumid, ei välista seda, et teose edastamine telerite kaudu sellistes ruumides kujutab endast üldsusele edastamist“^{*38}. Samasugusele järeldusele on jõutud ka pubide^{*39} ja taastusravikeskustega^{*40} seoses.^{*41}

Veebilinkide jagamine vabalt juurdepääsetavatele veebilehtedele (nt <https://www.juridicainternational.eu/>) ei kujuta endast üldsusele edastamist ega kättesaadavaks tegemist. Euroopa Kohus on selgitanud, et „infoühiskonna direktiivi artikli 3 lõiget 1 tuleb tõlgendada nii, et üldsusele edastamise toiminguga selle sätte tähenduses ei ole tegemist siis, kui veebisaidil pakutakse klikitavaid linke, mis suunavad teisel veebisaidil vabalt kättesaadavate teoste juurde“^{*42}. *Framing*’u puhul lähtub Euroopa Kohus samasugusest seisukohast.^{*43} Samas juhul, kui jagatakse õiguste omaja nõusolekuta linki, mis aitab saada juurdepääsu parooliga kaitstud sisule^{*44}, on tegemist autoriõiguse rikkumisega.^{*45}

³⁴ H. Pisuke. Autor ja ülikool. Autoriõiguse alused. Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 70.

³⁵ Samas, lk 69.

³⁶ EKO C-161/17, *Renckhoff*, ECLI:EU:C:2018:634.

³⁷ AutÕS § 13 lg 1 p 9 kohaselt tähendab see teose edastamist raadio, televisiooni ja satelliidi kaudu ning taasedastamist kaabelvõrgu kaudu, samuti teose üldsusele suunamist muude tehnikavahendite vahendusel.

³⁸ EKO C-306/05, *Sociedad General de Autores y Editores de España (SGAE) vs. Rafael Hoteles SA*, ECLI:EU:C:2006:764.

³⁹ EKO C-403/08 ja C-429/08, *Football Association Premier League Ltd jt vs. QC Leisure jt ja Karen Murphy vs. Media Protection Services Ltd*, ECLI:EU:C:2011:631.

⁴⁰ EKO C-117/15, *Reha Training Gesellschaft für Sport- und Unfallrehabilitation mbH vs. Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und mechanische Vervielfältigungsrechte (GEMA)*, ECLI:EU:C:2016:379.

⁴¹ Samas on Euroopa Kohus leidnud, et üldsusele edastamine ei hõlma hambaravikabineti vabakutselise tegevuse raames fonogrammide tasuta ülekandmist patsientide jaoks, kes saavad neist osa oma tahtest sõltumata, vt EKO C-135/10, *Società Consortile Fonografici (SCF) vs. Marco Del Corso, Procuratore generale della Repubblica*, ECLI:EU:C:2012:140.

⁴² EKO C-466/12, *Nils Svensson, Sten Sjögren, Madelaine Sahlman, Pia Gadd vs. Retriever Sverige AB*, ECLI:EU:C:2014:76.

⁴³ Euroopa Kohus asus järgmisele seisukohale: „[A]inuüksi asjaolu, et veebisaidil üldsusele kättesaadavaks tehtud kaitstud teos on lisatud teisele veebisaidile lingiga, kasutades selleks kohandatud raami (*framing*) nagu põhikohtuasjas, ei saa kvalifitseerida „üldsusele edastamiseks“ [infoühiskonna direktiivis] [...], kuna asjassepuutuvat teost ei edastata seeläbi uuele üldsusele ja edastamisel ei kasutata tehnilist erilahendust, mis erineb algsel edastamisel kasutatud lahendusest.“ Vt EKM C-348/13, *BestWater International GmbH vs. Michael Mebes, Stefan Potsch*, ECLI:EU:C:2014:2315.

⁴⁴ Näiteks on eestikeelse ajakirja *Juridica* sisu parooliga kaitstud; lubamatu on luua ja jagada linki, mis võimaldab paroolist mööda minna.

⁴⁵ Euroopa Kohus on selgitanud seda järgmiselt: „[K]ui klikitav link võimaldaks linki sisaldava veebisaidi kasutajatel kõrvale hoida kaitstud teost sisaldaval veebisaidil võetud piiravatest meetmetest, mille eesmärk on piirata üldsuse juurdepääsu nii, et see on ainult registreerunud kasutajatel, ja kujutaks endast seega sekkumist, ilma milleta need kasutajad levitatavaid teoseid kasutada ei saa, tuleb kõiki selliseid kasutajaid käsitada uue üldsusena, kellega autoriõiguse omajad algselt edastamiseks luba andes ei arvestanud, nii et selliseks edastamiseks on vaja nende luba. Sellise olukorraga on tegemist eelkõige siis, kui teos ei ole sellel saidil, kus see algselt edastati, enam üldsusele kättesaadav või on sellel saidil kättesaadav veel üksnes piiratud üldsusele, samas kui teise veebisaidi kaudu on sellele teosele võimalik juurde pääseda autoriõiguse omajate loata.“ Vt EKO C-466/12, *Nils Svensson, Sten Sjögren, Madelaine Sahlman, Pia Gadd vs. Retriever Sverige AB*, p 31, ECLI:EU:C:2014:76.

Isikliku kasutamise eesmärgil kopeerimine on lubatud juhul, kui kopeeritav teos on õiguspäraselt avaldatud. Euroopa Kohtu praktika kohaselt on infoühiskonna direktiiviga vastuolus riigisisene õigusnorm, mis ei erista olukorda, kus isiklikuks tarbeks reprodutseerimine toimub seaduslikust allikast, sellest, kui see toimub ebaseaduslikust allikast.⁴⁶

2.4. Teose tsiteerimine ja refereerimine

Õppetegevuse kontekstis on oluline ka tsiteerimiserand. See annab õiguse kasutada teise autori loodud teost, kuid nõuab samas autorsuse tunnustamist. Autorile viitamata jätmine võib tähendada loomevargust, mis on nii autoriõiguse kui ka akadeemiliste nõuete rikkumine.

Üldjuhul on autoril ainuõigus lubada ja keelata ka oma teose osa kasutamist (AutÕS § 13 lg 1 p 1). Euroopa Kohus on leidnud, et reprodutseerimisõiguse rikkumisega võib tegemist olla ka siis, kui kirjallikust teosest kasutatakse vaid 11 sõna pikkust väljavõtet.⁴⁷ Teose osa kasutamine võib aga olla lubatud AutÕS § 19 punkti 1 alusel, mille kohaselt autori nõusolekuta ja autoritasu maksimiseta, kuid kasutatud teose autori nime (kui see on teosel näidatud), teose nimetuse ning avaldamisallika kohustusliku äranäitamiseega on lubatud õiguspäraselt avaldatud teose tsiteerimine ja refereerimine motiveeritud mahu, kui järgitakse refereeritava või tsiteeritava teose kui terviku mõtte õige edasiandmise kohustust. Selle erandi tõlgendamisel tuleb lähtuda infoühiskonna direktiivist, mille sätted on tsiteerimiserandi aluseks⁴⁸, ning seda selgitavast kohtupraktikast.

Tsiteerimise olemuse ja eesmärgi puhul saab tugineda Euroopa Kohtu praktikale, kus on leitud, et „tsiteerimise põhitunnus on teose või üldisemalt teose osa kasutamine kasutaja poolt, kes ei ole selle teose autor, selleks et illustreerida oma sõnu, kaitsta oma arvamust või ka luua intellektuaalne vastasseis selle teose ja nimetatud kasutaja sõnade vahel, seejuures peab kaitstud teost kasutava ja tsiteerimise erandile tugineda sooviva isiku eesmärk olema selle teosega dialoogi astumine“⁴⁹.

Autoriõiguse seadus annab teose autorile isikliku õiguse valida viisi, kuidas peab olema tähistatud autori nimi teose kasutamisel (õigus autorinimele). Autor võib teose avaldamisel kasutada kodanikunime, pseudonüümi või avaldada teose anonüümselt (AutÕS § 12 lg 1 p 2). Tsiteerimisel peab selle isikliku õigusega arvestama. Seoses algteose autorile viitamise kohustusega on Euroopa Kohus leidnud (mõnevõrra teises kontekstis), et tsiteerimisel peab olema ära märgitud tsiteeritud teose allikas, sh autori nimi. Mõnedel juhtudel saab siiski pidada nimetatud kohustust täidetuks ka siis, kui tsiteerimisel on märgitud üksnes allikas.⁵⁰ Küsimus on siin selles, et kui algteosel ei ole autori nime märgitud, siis ei saa ka tsiteerimisel autori nime märkida.

Tsiteerimiserand ei ole piiratud kindla formaadi (analoog või digitaalne) ega teose liigiga (nt kirjandusteos). Tsiteerida saab ka autoriõigusega kaasnevate õiguste objekti.⁵¹

Eristada tuleb autoriõiguse seaduses sätestatud ning akadeemilist viitamiskohustust. Nimelt loetleb AutÕS § 5 rea intellektuaalse tegevuse tulemusi, mida autoriõiguslikult ei kaitsta, näiteks ideed, õigusaktid, kohtulahendid, päevauudised jms. Sellest saab järeldada, et neile tulemustele ja allikatele seaduses sätestatud tsiteerimisnõudeid ei kohaldata. Seevastu akadeemilises töös – olgu selleks teadlase kirjutatud artikkel või üliõpilase kodutöö mõne õppeaine raames – tuleb viidata kõikidele kasutatud allikatele, võttes aluseks

⁴⁶ EKo C-435/12, *ACI Adam BV jt vs. Stichting de ThuisKopie, Stichting Onderhandeligen ThuisKopie vergoeding*, ECLI:EU:C:2014:254.

⁴⁷ EKo C-5/08, *Infopaq International*, ECLI:EU:C:2009:465.

⁴⁸ Infoühiskonna direktiivi art 5 lg 3 p d kohaselt võivad Euroopa Liidu liikmesriigid reprodutseerimis- ning üldsusele edastamise ja kättesaadavaks tegemise õiguse puhul näha ette piirangud, mis lubavad tsiteerida „kriitikas või ülevaadetes, kui tsitaadid on seotud teose või muu objektiga, mis on juba seaduslikult üldsusele kättesaadavaks tehtud, tingimusel, et märgitakse ka allikas, sh autori nimi, kui see ei ole võimatu, ja et tsitaatide kasutamine on kooskõlas mõistlike tavade ja ning neid kasutatakse konkreetse eesmärgi jaoks vajalikus ulatuses“.

⁴⁹ EKo C-476/17, *Pelham GmbH jt vs. Ralf Hütter ja Florian Schneider-Esleben*, p 71, ECLI:EU:C:2019:624.

⁵⁰ EKo C-145/10, *Eva-Maria Painer vs. Standard VerlagsGmbH jt*, p 149, ECLI:EU:C:2011:798.

⁵¹ AutÕS kohaselt on lubatud autoriõigusega kaasnevate õiguste objekti (nt teose esituse, fonogrammi, raadio- või teleaate) kasutamine „õiguspäraselt avaldatud kaasnevate õiguste objektist lühikeste väljavõtetenä (tsitaatidena) informatsiooni andmise eesmärgil ja nende eesmärkidega motiveeritud mahu ning järgides esituse, fonogrammi, raadio- või teleaate, filmi kui terviku mõtte õige edasiandmise kohustust ning tingimusel, et märgitakse ära allikas, kui see on võimalik“ (§ 75 lg 1 p 4).

asjaomase valdkonna viitamisreeglid.⁵² Sellise nõude tingivad lisaks vajadusele tunnustada teiste autorite intellektuaalset panust ka mitmed teised põhjused, näiteks uuringutulemuste tõestatavuse ja kontrollitavause tagamine, kirjutaja argumentatsiooni kujunemise jälgitavuse tagamine ning võimalus hinnata, kui hästi autor tunneb materjali ning on kursis teiste sarnaste töödega, samuti lugejale lisalugemise võimaluste andmine jm.⁵³ Seetõttu on akadeemilises töös oluline viidata mitte üksnes autoriõigusega kaitstud teostele (AutÕS § 4), vaid ka muudele allikatele, sh teiste isikute ideedele. Teiste isikute loominguga, sh nii teksti, uurimistulemuste kui ka ideede esitamine enda omana on loomevargus ehk plagiaat.⁵⁴

Autoriõiguse seadus lubab teost tsiteerida motiveeritud mahus. Mida see „motiveeritud maht“ tähendab, selle kohta ühest vastust ei ole, vaid seda tuleb hinnata konkreetse juhtumi asjaolude kohaselt vastavalt sellele, mis on tsiteerimise eesmärkide saavutamiseks põhjendatud. Teose suures või täies ulatuses tsiteerimine kujutab endast üldjuhul sellist teose reprodutseerimist (kopeerimist), mis ei mahu tsiteerimiserandi alla.⁵⁵ Näitena võib tuua juhtumi, kus üliõpilane kopeeris oma bakalaureusetöösse täies mahus 13-leheküjelise teadusartikli. Kuigi üliõpilane viitas artikli autorile ja avaldamisallikale, ei saa sellist tegevust pidada AutÕS § 19 punktiga 1 kooskõlas olevaks, sest järgitud ei ole motiveeritud mahu nõuet. Samas ei ole välistatud, et väikesemahuliste teoste puhul (skeem, joonis, pilt, mõnerealine luuletus) on põhjendatud ka kogu teose tsiteerimine.⁵⁶

3. Autoriõiguse rikkumise õiguslikud tagajärjed

Autoriõiguse või autoriõigusega kaasnevate õiguste rikkumise korral omavad reeglina suuremat praktilist tähtsust AutÕS §-s 81⁷ nimetatud tsiviilõiguslikud õiguskaitsevahendid, mida saavad kasutada nii autorid, kaasnevate õiguste omajad kui ka need isikud, kellele on autori varalised õigused üle antud või üle läinud.⁵⁷

Nii näeb AutÕS § 81⁷ lõike 1 punkt 1 ette, et teose või autoriõigusega kaasnevate õiguste objekti õigusvastase kasutamise korral saab nõuda varalise ja mittevaralise kahju hüvitamist võlaõigusseaduse⁵⁸ (VÕS) § 1043 alusel. Intellektuaalsest omandist tulenevaid õiguseid, sh autoriõigust, peetakse omandiga sarnas- teks õigusteks VÕS § 1045 lõike 1 punkti 5 tähenduses⁵⁹ ning nagu muude kahju hüvitamise nõuete puhul lähtutakse nõude sisu ja ulatuse küsimuses VÕS 7. peatüki sätetest. Erisäte, mis nimetatud peatükis puudutab just intellektuaalse omandi õigust, on VÕS § 127 lõike 6 teine lause. Mainitud sätte esimene lause reguleerib olukorda, kus kahju tekitamine on kindlaks tehtud, kuid kahju täpset suurust ei saa kindlaks teha. Teine lause võimaldab kohtul intellektuaalse omandi õiguse rikkumise korral, kui see on mõistlik, määrata kahjuhüvitise suuruse hüpoteetilise litsentsitasuna, s.t lähtudes tasu suurusest, mida rikkuja pidanuks maksma, kui ta oleks hankinud loa vastava õiguse kasutamiseks. Nimetatud sätte eesmärk on intellektuaalse omandi õiguste omaja olukorra soodustamine neil juhtudel, kui reaalselt kantud kahju täpset suurust ei ole võimalik kindlaks teha või on see raskendatud.⁶⁰ Riigikohus on selgitanud, et kahjuhüvitise

⁵² Õigusteaduskonnas koostatavate üliõpilastööde puhul kehtivad sellekohased nõuded, vt Üliõpilastöö kirjutamine ja vormistamine. Juhend õigusteaduskonna üliõpilastele. J. Sootak, H. Siimets-Gross (koost.). Juura 2020.

⁵³ Samas, p 9–10; T. Bachmann. Teaduspraktika tahud ja töed. Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 199; K. McMillan, J. Weyers. Õppimine kõrgkoolis. Tudengi käsiraamat. SA Archimedes 2012, lk 268.

⁵⁴ Üliõpilastöö kirjutamine ja vormistamine (viide 52), p 16; T. Bachmann (viide 53), lk 199; S. Hirsijärvi, P. Remes, P. Saja-vaara. Uuri ja kirjuta. Medicina 2005, lk 110; S. Lind, A. Kelli. Kohtupidamine ja autoriõigus. Mis saab siis, kui kohtulahend on plagiaat? – Juridica 2015/1, lk 34–43.

⁵⁵ H. Pisuke. Ettevaatuse tähtsusest tsiteerimisel. – Juridica 1995/2, lk 38–39.

⁵⁶ Riigikohus ei ole selles küsimuses kindlat seisukohta kujundanud. Vaidluses, kus kohus vaagis foto kasutamise õiguspärasust, oli arutluse all ka tsiteerimiserandi küsimus. Riigikohus leidis, et kuna kostja ei viidanud hageja fotot kasutades hagejale kui foto autorile ega näidanud ära teose nimetust ja avaldamisallikat, siis ei saa tõusta küsimust AutÕS § 19 p 1 kohaldumise kohta. Vt RKTko 2-14-56641, p 19.

⁵⁷ RKTko 3-2-1-155-11, p 15.

⁵⁸ RT I 2001, 81, 487; RT I, 08.01.2020, 1.

⁵⁹ RKTko 2-14-56641, p 21.2.

⁶⁰ Võlaõigusseadus. I. Kommenteeritud väljaanne. P. Varul, I. Kull, V. Kõve, M. Käerdi (koost.). Tallinn: Juura 2016, § 127 komm. 4.14. VÕS § 127 lg 6 teise lause kohaldamise tingimuste ja selle alusel hüvitatava kahju ulatuse kohta lähemalt vt H. Trasberg. Eesti kahju hüvitamise regulatsiooni vastavus Euroopa Liidu õigusele autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevate õiguste rikkumise korral. Justiitsministeerium 2020, lk 14–18. Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/eesti_kahju_huvitamise_regulatsiooni_vastavus_el_oigusele_autorioiguse_ja_autorioigusega_kasnevate_oiguste_rikumisel.pdf (08.08.2020).

kindlaksmääramisel hüpoteetilise litsentsitasuna ei ole vaja täpselt kindlaks teha seda, kas ja kui palju õiguse rikkujate rikkumisega teenis.^{*61}

AutÕS § 81⁷ lõike 1 viitab ka võimalusele nõuda mittevahalise kahju hüvitamist. Olukorrad, mille tuleb hüvitada mittevahaline kahju, on loetletud VÕS §-s 134; intellektuaalse omandi õiguste rikkumist selles loetelus ei ole. Siiski ei tähenda see, et mittevahalise kahju tekkimist intellektuaalse omandi rikkumise korral (kui sellega ei kaasne nt isikliku õiguse rikkumist VÕS § 1045 lg 1 p 4 tähenduses) täielikult eitataks. Nimelt on Riigikohus selgitanud^{*62}, et VÕS § 127 lõiget 6 tuleb tõlgendada kooskõlas direktiiviga 2004/48/EÜ.^{*63} Mainitud direktiivi artikli 13 lõige 1 sätestab kahjuhüvitise määramiseks kaks võimalust, millest esimene (art 13 lg 1 p a) loetleb aspektid, mida kohtud peavad kahjuhüvitise suuruse määramisel arvesse võtma (sh mittevahaline kahju), ning teine, alternatiivne võimalus lubab kohtutel määrata hüvitise autoritasude või honoraride summana, mis oleks võidud saada, kui rikkujate oleks taotlenud intellektuaalse omandi kasutamiseks luba (art 13 lg 1 p b). Tuginedes direktiivi artiklit 13 käsitlevale Euroopa Kohtu praktikale^{*64}, leidis Riigikohus, et VÕS § 127 lõike 6 alusel kahjuhüvitise suuruse kindlaksmääramisel arvesse võetavaks asjaoluks on lisaks hüpoteetilisele litsentsitasule ka autorile tegelikult tekkinud mittevahaline kahju.^{*65}

VÕS § 1055 lõike 3 punkt 1 võimaldab nõuda intellektuaalse omandi rikkumise lõpetamist (nt õiguste omaja nõusolekuta interneti üleslaetud materjalide mahavõtmist). Tegemist on deliktilise nõudega, mille üheks eripäraks on see, et erinevalt muudest deliktide üldkoosseisu nõuetest ei ole selle nõude esitamise eelduseks kostja (s.t õiguse rikkujate) süü.^{*66} Seetõttu on isikute ring, kelle vastu nõuet on võimalik esitada, tavapärasest laiem, hõlmates ka neid isikuid, kelle teenuseid kolmas isik kasutas õiguse rikkumise eesmärgil (VÕS § 1055 lg 3 p 1).

Lisaks deliktilistele nõuetele on võimalik intellektuaalse omandi õiguse rikkujate vastu esitada ka alusetust rikastumisest tulenevaid nõudeid VÕS § 1037 lõike 1 alusel – sättes nimetatud „muu õigus“ hõlmab ka intellektuaalse omandi õigusi, sh autoriõigusi.^{*67} Väljendit „ilma nõusolekuta“ aga mõistetakse antud juhul laiemalt: lisaks õigustatud isiku ühepoolsele loale hõlmab säte ka olukorda, kus õigustus konkreetseks tegevuseks tuleneb kas lepingust või seadusest.^{*68} Seega juhul, kui teose kasutamine on kooskõlas autoriõiguse seaduses sätestatud vaba kasutuse tingimustega, pole VÕS § 1037 lõikes 1 nimetatud nõude esitamine põhjendatud.

Erinevalt kahju hüvitamise nõuetest pole alusetu rikastumise nõude keskmes mitte kannatanul tekkinud kahju hüvitamine, vaid õiguse rikkujate poolt rikkumise tõttu saadud tulu kõrvaldamine. „Saadu“ all, mis tuleb õigustatud isikule välja anda, mõistetakse mh rikkujate poolt säästetud kulutusi, näiteks autoriõigusega kaitstud teose kasutamise eest tavaliselt makstava litsentsitasu kokkuhoidmine.^{*69} Tasulise ligipääsuga teadusajakirjad võimaldavad tänapäeval osta veebi vahendusel üksikute artiklite digitaalkoopiaid; lugejate, kes laeb artikli alla mõnest ebaseaduslikult koostatud andmebaasist, on kokku hoidnud summa, mille ta artikli eest ajakirjale muidu oleks pidanud maksma, ning on seega rikastunud. Kirjeldatud tegevus ei lange AutÕS § 18 lõikes 1 sätestatud isikliku kasutamise erandi alla, kuna koopia ei ole tehtud õiguspäraselt avaldatud teosest. Sealjuures ei ole oluline rikkujate süü, mistõttu ka pahaaimamatu tegevus, mille tulemuseks on teise isiku õiguse rikkumine, võib kaasa tuua VÕS § 1037 lõikes 1 nimetatud nõude esitamise.

Autoriõiguse seadus näeb ette ka spetsiifilised õiguskaitsevahendid, millest käesoleva artikli temaatikat arvestades on asjakohane viidata teosest tehtud piraatkoopia hävitamise nõudele (AutÕS § 81⁷ lg 2 p 3).

Üliõpilase poolt toime pandud autoriõiguse rikkumise korral võivad kõne alla tulla ka akadeemilised sanktsioonid. Teise autori töö osade kasutamist ilma nõuetekohase viitamiseteta peetakse

⁶¹ RKTko 2-14-56641, p 20.

⁶² RKTko 2-14-56641, p 21.4.

⁶³ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2004/48/EÜ, 29. aprill 2004, intellektuaalomandi õiguste jõustamise kohta. – ELT L 157, 30.04.2004, lk 45–86 (eestikeelne eriväljaanne: ptk 17, kd 2, lk 32–39).

⁶⁴ EKO C-99/15, *Liffers*, p 27.

⁶⁵ RKTko 2-14-56641, p 21.5. Mittevahalise kahju hüvitamise kohta VÕS § 127 lg 6 teise lause alusel lähemalt vt H. Trasberg (viide 60), lk 16–17.

⁶⁶ RKTko 3-2-1-48-10, p 20.

⁶⁷ Võlaõigusseadus. III. Kommenteeritud väljaanne. P. Varul, I. Kull, V. Kõve, M. Käerdi (koost.). Tallinn: Juura 2009, § 1037 komm. 3.1.1.d.

⁶⁸ Samas, § 1037 komm. 3.1.1.a.

⁶⁹ Samas.

õppekorralduseeskirja⁷⁰ (ÕKE) punkti 203.4 kohaselt akadeemiliseks petturluseks. Plagiaadikahtluse korral analüüsib vaidlusalust üliõpilastööd õigusteaduskonnas akadeemilise petturluse juhtumite menetlemiseks moodustatud alaline komisjon⁷¹, kes plagiaadi tuvastamise korral teeb ÕKE punkti 205 alusel valdkonna õppeprodekaanile esildise üliõpilasele noomituse tegemiseks või ettepaneku teha õppeprorektorile esildis üliõpilase eksmatrikuleerimiseks. Akadeemilise petturluse, sh plagiaadi tuvastamise korral saab üliõpilane vastavas õppeaines kirja negatiivse tulemuse („F“ või „mittearvestatud“) ning tal ei ole õigust samal semestril korduseksamit sooritada (ÕKE p 97¹ ja 110). Akadeemilise viitamise nõuete rikkumine lõputöö võib õiguslike tagajärgi kaasa tuua veel aastaid pärast kõrgkooli lõpetamist, sest isegi pärast lõpudiplomi väljastamist avastatud rikkumine võib olla diplomi kehtetuks tunnistamise aluseks.⁷²

Eksmatrikuleerimine on ÕKE kohaselt ette nähtud ka üliõpilase tahtlikult toimepandud kuriteo eest süüdimõistva kohtuotsuse jõustumisel (p 150.11.2) ning üldtunnustatud käitumisharjumiste või akadeemiliste tavade vastu olulisel määral eksimise korral (p 150.11.4). Viimane võib kõne alla tulla näiteks juhul, kui üliõpilase lõputöö on kirjutanud hoopis variautor.

4. Avatud juurdepääs materjalidele

Intellektuaalne omand ja avatud juurdepääs (ingl *Open Access*, OA) ei ole oma olemuselt vastuolus. Intellektuaalse omandi omaja saab ise otsustada, millistel tingimustel tema looming on juurdepääsetav ja kasutatav. Sellel põhimõttel rajanevadki nii *Creative Commons*-litsentsid⁷³ kui ka teised avatud juurdepääsu ideoloogiad.⁷⁴

Avatud juurdepääsuga seoses on võetud vastu mitu dokumenti. Siinkohal võib teha viite Budapesti avatud juurdepääsu initsiatiivile (ingl *Budapest Open Access Initiative*, BOAI), mis selgitab avatud juurdepääsu olemust. Selle kohaselt peaks avatud juurdepääs laienema kirjandusele, mida teadlased loovad ilma vastutatu eelduseta. Eelkõige laieneb see eelretsenseeritavatele teadusartiklitele. Avatud juurdepääs tähendab seega, et kirjandus on piiranguteta internetis kättesaadav ning kasutajal on lubatud seda lugeda, alla laadida, kopeerida, levitada ilma finantsiliste, õiguslike või tehniliste barjäärideta. Ainsad piirangud seonduvad teose tervikkuse ja autorsuse tunnustamise nõudega.⁷⁵

Probleem, mida avatud juurdepääsu ideoloogiad püüavad lahendada, seisneb lihtsustatult peamiselt teadusartiklitele seatud juurdepääsubarjääride kõrvaldamises eesmärgiga tagada vaba ligipääs maksumaksja rahast finantseeritava teadustöö tulemustele. Nimelt võivad teadusuuringud kesta kuid või isegi aastaid; kui need valmivad, siis avaldatakse need eelretsenseeritavates teadusajakirjades. Teadusajakirjad ei maksa tasu autoritele ega retsensentidele, samas aga küsivad nad tasu lugejatelt (institutsionaalsed ja individuaalsed tellijad). Kriitikute sõnul müüvad ajakirjad niisiis seda teadmist, mis on loodud maksumaksja raha eest ning peaks olema kõigile piiranguteta juurdepääsetav. Ajakirjad aga õigustavad oma tegevust vajadusega katta toimetamise, küljendamise, levitamise ja muid kulusid.

Kirjeldatud probleemi lahendusena on hakatud looma avatud juurdepääsuga teadusajakirju, milles avaldatud artiklid on kõigile vabalt juurdepääsetavad. Siin tekib omakorda küsimus, kuidas finantseerida toimetamise, küljendamise ja muid kulusid, mida klassikalised ajakirjad rahastavad tellimuste abil. Lahendusvariante on üldistatult kaks (võivad olla kombineeritud):

⁷⁰ Õppekorralduseeskiri. Vastu võetud TÜ senati 26.04.2013 määrusega nr 5 (jõust 02.09.2013), kehtib 29.05.2020 redaktsioonis. Arvutivõrgus: <https://www.ut.ee/et/oppimine/ulioopilasele> (25.07.2020).

⁷¹ Komisjoni töö korraldust reguleerib akadeemilise petturluse juhtumite menetlemise kord sotsiaalteaduste valdkonnas (vastu võetud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna nõukogus 29.02.2016).

⁷² A. Lott. Vilistlase diplomi kehtetuks tunnistamine plagiaadi tõttu. – *Juridica* 2019/3, lk 180–188; A. Laurand. Veel kord diplomi kehtetuks tunnistamisest plagiaadi tõttu. – *Juridica* 2019/7, lk 478–482; vt ka Komisjon otsustas: Vakra lõputöö on plagiaat ja diplom tühistatakse. – *Eesti Rahvusringhääling*, 15.03.2019; Tartu ülikool tunnistas Kovalenko magistriõppe lõpudiplomid kehtetuks. – *Eesti Rahvusringhääling*, 29.04.2019.

⁷³ *Creative Commons*'i kohta vt arvutivõrgus: <https://creativecommons.org/> (12.07.2020).

⁷⁴ Vt ka A. Kelli, T. Mets, L. Jonsson, K. Lindén, K. Vider, R. Birštonas, A. Värvi. Challenges of Transformation of Research Data into Open Data: the Perspective of Social Sciences and Humanities. – *International Journal of Technology Management & Sustainable Development* 2018 (17) 3, lk 227–251; A. Kelli, T. Mets, K. Vider, I. Kull. Avatud teadus Eestis ja Euroopas: õiguslik ja majanduslik lähenemine. RITA 4: TAI poliitika seire. Lõpparuanne. 2017, lk 1–110. Arvutivõrgus: https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2018/02/Avatud_teadus_Eestis_ja_Euroopas_%C3%B5iguslik_ja_majanduslik_l%C3%A4henemine_T%C3%9C.pdf (12.07.2020).

⁷⁵ Budapest Open Access Initiative. Arvutivõrgus: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> (12.07.2020).

- a) kulud katab artikli autor isiklikult (artikli sisseandmisel või avaldamisel);
- b) kulud kaetakse institutsionaalselt (teadusprojektides on selleks juba eraldi eelarve või siis katab kulud teadusasutus või muu organisatsioon).

Samas kui ajakirja finantseerimismudel on üles ehitatud selliselt, et tegevust finantseerib autor, siis on ajakiri motiveeritud avaldama artikleid sõltumata nende teaduslikust kvaliteedist ning see tekitab tõsise kvaliteediprobleemi. Seesuguste ajakirjade kohta peetakse eraldi nimistut: *Beall's List of Potential Predatory Journals and Publishers*.^{*76}

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri *Juridica International* on hea praktika näiteks avatud juurdepääsuga ajakirja kohta: autoritelt ega lugejatelt tasu ei küsita ning institutsionaalne finantseerimismudel aitab vältida ülalkirjeldatud kvaliteediprobleeme. *Juridica International* on kajastatud ka avatud juurdepääsuga ajakirjade kataloogis (ingl *Directory of Open Access Journals, DOAJ*).^{*77} Ehkki eestikeelne õigusajakiri *Juridica* ei ole avatud juurdepääsuga, on see finantsiliselt kättesaadav, arvestades mh tudengitele tehtavaid soodustusi.^{*78} Teadaolevalt tegeletakse õigusteaduskonna soovil kirjastuses Juura praegu ka õppematerjalide (millest paljude autoriteks on õigusteaduskonna õppejõud) elektrooniliste väljaannete ettevalmistamisega, et veelgi lihtsustada üliõpilaste juurdepääsu õppematerjalidele ja erialakirjandusele.

5. Kokkuvõte

Artikkel andis ülevaate erinevatest autoriõiguse seaduses sisalduvatest vaba kasutuse eranditest, mis võimaldavad üliõpilastel kasutada teoseid, sh õppematerjale ja erialakirjandust oma õppe- ja teadustöös. Nimetatud autoriõiguse piirangud tuginevad infoühiskonna direktiivile ning tulevikus täpsustavad neid digitaalses vormis teoste puhul ka DSM-direktiivi ülevõtmiseks tehtavad muudatused.

Kehtiv õigus sisaldab erandeid, mis võimaldavad üliõpilastel kasutada väljavõtteid teostest (tsiteerimiserand, illustreeriva kasutuse erand õppe- ja teaduslikel eesmärkidel) ning teha kas üliõpilasel endal või õppeasutusel talle koopiaid kaitstud teostest isiklikuks kasutamiseks. Samal ajal ei ole autoriõigusega kooskõlas sel viisil saadud koopiade laiaulatuslik teistega jagamine kas levitamise või internetis kättesaadavaks tegemise teel, sh mitmesuguste platvormide (nt Google Drive) kasutamine õpikute, kommenteeritud väljaannete ja muu materjali jagamiseks. Kirjeldatud tegevus rikub autori ja/või õiguste omaja (nt kirjastus) õigusi ega ole abiks uute õppematerjalide loomisele. Seesugusel suuremahulisel tegevusel ei saa materjali kättesaadavaks tegijad tugineda näiteks isikliku koopia tegemise õigusele või õppetöö erandile. See tähendab, et õiguste omaja saab nõuda talle tekitatud kahju hüvitamist ning edasisest rikkumisest hoidumist.

Õppematerjalide ja erialakirjanduse kättesaadavuse parandamist toetab avatud juurdepääsu kontseptsioon. Avatud juurdepääsu heaks näiteks on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ajakiri *Juridica International*, kus on tagatud nii kvaliteetne sisu kui ka avatud juurdepääs. Eestikeelne ajakiri *Juridica* ei ole küll klassikaline avatud juurdepääsuga ajakiri, kuid ka selle puhul juurdepääsubarjäärid sisuliselt puuduvad ning küsitav tasu katab pigem andmebaasi administreerimise ja muud tehnilised kulud. Praegu käib töö selle nimel, et Tartu Ülikooli õigusteaduskonna üliõpilastele oleksid õppetöös olulised õpikud kättesaadavad ka elektrooniliselt.

Autoritest: Aleksi Kelli on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna intellektuaalse omandi õiguse professor.

Age Värvi on Tartu Ülikooli võlaõiguse dotsent ja õigusteaduskonna asedirektor õppetöö alal.

Merike Ristikivi on Tartu Ülikooli õiguse ajaloo dotsent (ladina keel ja Rooma õigus) ja õigusteaduskonna asedirektori kohusetäitja õppetöö alal.

Gea Lepik (MJur Oxford, MA Tartu) on Justiitsministeeriumi intellektuaalse omandi ja konkurentsioiguse talituse juhataja, Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik ning Tartu Ülikooli intellektuaalse omandi õppejõud ja doktorant.

⁷⁶ Arvutivõrgus: <https://bealllist.net/#update> (12.07.2020).

⁷⁷ Directory of Open Access Journals. Arvutivõrgus: <https://doaj.org/> (13.07.2020).

⁷⁸ *Juridica* veebiväljaanne kõikide artiklite täiestekstidega maksab tudengile 27 eurot aastas (tavahind 138 eurot).